

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

A jobbágyság szabad költözése a középkorvégi Felső-Tisza vidéken¹

A középkori magyar jobbágyság szabad költözési jogának előzményei a 13. századra nyúlnak vissza. Az idegen eredetű hospesjog volt az, amely a helyváltoztatás lehetőségét elsőként kinyilvánította, alapvetően két oldalról: a hospes települések lakói az ezzel kapcsolatos feltételek teljesítése esetén szabadon elhagyhatták lakóhelyüket, de arra is engedélyt kaptak, hogy bármilyen szabad állapotú – így előző lakóhelyét ténylegesen jogszerűen elhagyó – személyt befogadhassanak. Ekkor történnek az első említések a 12 dénárt kitevő költözési ügyekről, a terragiumról is.²

A 13–14. századi kiváltságlevelek rendelkezései a legprecízebben a település elhagyásának feltételeit írták körül. Ezek komplex, több tényezőt is figyelembe vevő szabályrendszert alkottak a középkor végére, amely a költözés módját, idejét, körülményeit és az egyes feltételek teljesítését egyaránt magában foglalta.³ Röviden összegezve, ez a következő elemeket tartalmazta: amennyiben peres eljárás folyt a költözni szándékozó ellen, nem hagyhatta el a települést; költözni csak fényes nappal (*clara luce*) lehetett, így a lopva, vagy az éjszaka történő költözés nem volt megengedett; rendeznie kellett az esetleges tartozásait a földesúr vagy más hitelező felé; ki kellett

* 2014. november 6-án és 7-én Nyíregyházán a Jósza András Múzeum adott otthont az 1514 emlékezete című konferenciának, amelyen a korszak legkiválóbb kutatói tartottak előadásokat az 1514. évi parasztháború körülményeit megvilágító témákról, a két nap alatt 16 előadás hangzott el. Ezekből közlünk válogatást.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Erre lásd, példákkal: SOLYMOSI LÁSZLÓ: Költözési ügyek a 13–14. századi Magyarországon. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévet betöltött Gerics József professzor tiszteletére*. Szerk. Draskóczy István. Budapest, 1994. 95–104.; 96–97. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: 15–16. századi parasztságunk városba költözésének jogi háttere és gyakorlata (Eperjes és a jobbágyköltözés). In: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete. Szerk. H. Németh István–Szívós Erika–Tóth Árpád. Budapest, 2011. 139–150.; 140–141. Először 1254-ből van adatunk a költözési ügyek lefektetésének kötelezettségére. Hazai okmánytár. *Codex Diplomaticus Patriae*. Kiadja Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr, Budapest, 1865–1891. I–VIII.; VI. 48.

³ A kérdésre lásd összefoglaló jelleggel: KRING MIKLÓS: Jobbágyságunk szabad költözéséről. *Századok*, 1935. 390–413. SZÉKELY GYÖRGY: A jobbágyköltözés, mint a paraszti harc egyik jellemző formája. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Budapest, 1953. 192–212. SZABÓ ISTVÁN: Az 1351. évi jobbágytörvények. *Századok*, 1954. 497–527. UÓ.: A falurendszer kialakulása Magyarországon. 10–15. század. Budapest, 1966. 102–108. UÓ.: A középkori magyar falu. Budapest, 1969. SOLYMOSI LÁSZLÓ: A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. *Agrártörténeti Szemle*, 1972. 1–40; SOLYMOSI, 1994. GULYÁS, 2011. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2014. 242–254. [GULYÁS, 2014a]

fizetnie a költözési illetéket (terrarium); ha minden eddig említett feltétel fennállt, akkor pedig a jobbágy végül megkapta a költözésre szóló engedélyt (licentia), általában a település bírójától;⁴ a paraszt javai teljes sérthetetlenségével költözhetett az új lakóhelyre, azaz a költözés során királyi védelem alatt állt; a költözés közben szemmel láthatóan vámmentességet is élvezett.⁵

A Felső-Tisza-vidéken gyűjtött oklevélananyag segítségével még egy – eddig nem ismert – szabály meglete vehető fel a költözéssel kapcsolatosan. 1409-ben találkozunk vele, amikor Szabolcs megye vizsgálatot tartott egy Ibrányból Rakamazra költöző jobbágy ügyében, akit földesurai, Ibrányi Gergely és András deák elfogattak javaival együtt. Ez alapján kiderült, hogy a jobbágy, Pál fia Mihály jogszerűen költözött el régi lakóhelyéről, eleget tett a költözés feltételeinek és ehhez a ráadásul a település lakói is hozzájárultak.⁶ Azaz: a licentia megadásához ebben az esetben nem csak a bíró (aki a földesurat képviselte ebből a szempontból) engedélye, hanem bizonyos mértékben a helyi lakosság hozzájárulása is szükséges volt. Ez az eljárás valószínűleg azon alapult, hogy a költözés ingatlanforgalommal is együtt járt és a jobbágyság körében elterjedt jogszokás szerint a helyiek a rokoni és szomszédi elővásárlási jog alapján beleszólást gyakorolhattak az ilyen ügyekbe.⁷

A költözéssel összefüggő kérdéseket a kiváltságlevelek sokszor komplex módon rögzítették. Eerre csak két példát szeretnék megemlíteni a 14–15. századból. A feltételrendszer széleskörűen részletezésre kerül többek között a máramarosi mezővárosok – Visk, Hosszúmező, Huszt és Técső, akkor még egyszerű hospes települések – 1329. évi, Károly Róberttől elnyert kiváltságlevelében. Ez alapján a ház eladása és a földbér lefizetése után, illetve miután a falunagytól is megkapta az illető az engedélyt a költözésre, szabadon távozhatott, javai és személye teljes sérthetetlenségével, de csakis fényes nappal.⁸ Kevésbé részletesen, de szintén összefoglalja a dolog lényegét

⁴ Eleinte a földesúr, később azonban már egyre inkább a település bírója volt az, aki a költözési engedélyt kiadta. A távozási szándékot innenől automatikusan a bírónak kellett bejelenteni, aki optimális esetben a földesúr külön engedélye nélkül is jóváhagyhatta a település elhagyását. A földesúrnak azonban a kérdésben elszámolással tartozott. SOLYMOSSI, 1972, 26.

⁵ Eerre vonatkozó információk nemrégiben kerültek csak elő. GULYÁS, 2014a, 252. Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [DF] 248669 (1393) és Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár [DL] 17796 (1476).

⁶ Zsigmond-kori oklevéltár. I–XII. (1387–1425). Budapest, 1951–2013. Összeáll. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint. [ZsO] II. 7090. sz., DL 62214: „quidam iobagio eorumdem dominorum suorum, videlicet Michael filius Pauli concivis eorum ad possessionem prefati magistris Iohannis filii Petri de Bathor Rakamaz vocatam habita licentia iustoque terragio deposito et aliis debitis persolutis se transtulisset moraturus, ipsique iobagiones de medio ipsorum libere abire permisissent”.

⁷ Az elővásárlási jogra: DEGRÉ ALAJOS: A szomszédok öröklése és a szomszéd elővásárlási jog kialakulása. In: Emlekkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Szerk. Eckhart Ferenc–Degré Alajos. Budapest, 1942. 122–141.

⁸ „quod quicunque conditionis liberae homines ad villas praedictas causa commorandi venire voluerint, libere veniant et secure commorentur et sicut libere veniunt, sic et libere alias quocunque voluerint se conferre possint cum rebus ipsorum et personis, venditis aedificiis propriis sumptibus comparatis soluto iusto et consueto terragio, habitaque licentia de villa abeundi clara luce.” Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I–XI. Stud. Et op. Georgii Fejérv. Buda, 1829–1844.; VIII/3. 353.

a korábban 1300 körüli királyi tanácsi határozatnak tekintett, de valószínűleg Zsigmond személyéhez köthető, és a 15. század elejéről fennmaradt rendelkezés is.⁹

A költözés alapvető feltételei tehát a hospesjogban gyökereznek, amelyet a királyi kiváltságlevelek – mind a hospeskiváltságok, mind a városkiváltságok – már a 13. században megfelelően dokumentáltak. A költözési szabadság az Anjou-korban már egyértelműen a jobbágyság országos szokásjogának alapvető elemét jelentette, azt széles körben alkalmazták.

Attól kezdve azonban, hogy a jobbágyság szabad költözésének joga országos szinten is elterjedt, megjelentek az ezzel kapcsolatos első szabályszerűségek is. Már I. Károly korából több okleveles adat számol be a költözési jog kapcsán megjelenő visszaélésekről. A jobbágy, a régi és az új földesúr állandó érdekellentétei miatt a 14. század közepére szükségessé vált a királyi beavatkozás, hogy a megjelenő újfajta visszaéléseket – a szökést, az elhurcolást és a jogtalan visszatartást – orvosolni lehessen. Ennek eredménye az 1351. évi dekrétum, és annak jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezése volt.¹⁰ A 15. században tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a jobbágyi migrációban érdekelt városok is mind inkább bekapcsolódtak a szabad költözési jog érvényesüléséért folyó küzdelembe. Ezek egyrészt gyakorta pereskednek a költözést akadályozó földesurakkal, másrészt pedig rendszeresen jogi védelmük alá veszik a falaik közé szökött jobbágyokat.¹¹ A civitasokba költöző parasztság aránya a népességben belül nem lehetett jelentéktelen.¹²

A legnagyobb problémát az okleveles anyag alapján egy új jogi fogalommal megnevezett eljárás: a jogtalan elhurcolás (*abductio*) jelentette, amely a jobbágy licentia nélküli elköltöztetését, olykor a szó szerint vehető elrablását takarta.¹³ Máskor az elhurcolás gyakorlatilag nem volt más, mint az új földesúr segítségével és védelmével megvalósuló szökés.

Az uralkodó 1351-től kezdődően – eleinte alkalomszerűen, Zsigmond korától azonban már rendszeresen – dekretális formában szabályozta a költözés kérdését, arra törekedve, hogy az ebben érdekelt felek jogai maradéktalanul érvényesülhessenek. A

⁹ „Item quilibet rusticus seu jobagio alicuis nobilis, si voluerit, de possessione domini sui habita licentia et iusto ac consueto suo terragio consueto persoluto ad possessionem alterius nobilis vel alias, quo sibi placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi transferre valeat.” *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976; [DRH] I. 394–395. A datálásra lásd: ENGEL PÁL: Az „1300 körüli” tanácsi határozat keltezéséhez. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk. Fischer Ferenc–Majoros István–Vonyó József. Pécs, 2000. 125–132.

¹⁰ SZABÓ, 1954. A dekrétum kiadása: DRH I. 124–140.

¹¹ SZÉKELY, 1953, 209.; KRING, 1935, 397.; GULYÁS, 2011, főleg 145–148.

¹² A legjobban ez Kubinyi András Budára költöző jobbágyokkal kapcsolatosan végzett kutatásaiból tűnik ki. KUBINYI ANDRÁS: Parasztok fővárosba költözése a középkor végén. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. köt.* Szerk. Kenyeres István–Kis Péter–Sasfi Csaba. Budapest, 2009. 571–598.

¹³ Az „*abductio*” kifejezés első olyan, általam ismert alkalmazása, amikor parasztot hurcolnak el a lakóhelyéről 1288 körülre tehető, ekkor egy András fia Jakab nevű servust hurcolnak el. Hazai oklevéltár 1234–1536. Összeállította Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Budapest, 1879. 111. Egy másik ilyen ügy 1297 körülre datálható, amikor Márton fia István Mikó fia Bither zsolnai birtokáról fegyveres erővel vitt el két jobbágyot, Petriket és Enchiket. Árpád-kori új okmánytár. *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I–XII.* Összeállította: Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1873; V. 181. Dekrétumban elsőként 1351-ben tiltják az *abductiót*. 1351: 16. tc. DRH I. 136. SZABÓ, 1966, 106.

költözési jog kapcsán folyó perek tömegessé válását mutatja, hogy e rendelkezések egy része már nem csupán a költözés menetét és az egyes szereplők sajátos viszonyát rendezi, hanem mind több perjogi témájú rendelkezést is megfogalmazott.

A költözési jog szabályozásában a Zsigmond-kor jelenti az áttörést, amikor több, korábban nem ismert részletet is megismerünk a költözés során alkalmazott eljárásról. A 15. század közepére mind a költözéssel kapcsolatos legalapvetőbb szabályok, mind pedig az ezek megsértése során alkalmazott perjogi vonatkozású kérdések megszilárdultak a hazai joggyakorlatban. Habár a 15. század közepétől a középkor végéig a költözést érintő dekrétumok az eddigieknél is gyakrabban foglalkoznak az ügyvel, ezek 1514-ig szinte csak a korábbi rendelkezéseket ismételtetik, finomítják és egészítik ki kisebb-nagyobb mértékben.¹⁴

Az alábbiakban a Felső-Tisza vidékről (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, és Ung megyékről van szó) fennmaradt Mohács előtti oklevélananyag segítségével kívánom bemutatni a költözési szabadsággal kapcsolatos ismereteket, főleg a különféle visszaélések típusait, leginkább pedig azt az attitűdöt, ahogyan a földesurak az elhurcolást a nemesi birtokpolitika, a birtokszervezés szolgálatába állították.

Ha a témába vágó oklevélanagra tekintünk, szembesülnünk kell azzal a jellegzetességgel, ami országos szinten is jól megfigyelhető a költözéssel összefüggő források kapcsán: a költözés szinte kizárólag csak akkor kerül dokumentálásra, ha valaki megsérti az erre vonatkozó szabályokat. Így viszont nagyon nehéz megállapítani, hogy mennyire tudott a valóságban érvényesülni ez a sarkalatos paraszti kiváltság, milyen arányban vannak egymással azok az esetek, amikor a költözés rendben végbe ment, illetve ellenkezőleg: amikor az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket valamelyik fél megsértette.

A leggyakoribb szabályszegés az országos helyzethez hasonlóan itt is az elhurcolás volt. A 15. századból tucatnyi ilyen adattal rendelkezünk. Az ilyen ügyeket rögzítő okleveleknek van néhány sajátos ismérve. Az egyik, hogy rendszeresen – szinte sablonszerűen – említést tesznek arról, hogy az elhurcolás során az érintetteket összes javaikkal együtt (*simulcum omnibus rebus et bonis ipsorum*),¹⁵ erőszakkal, esetleg fegyveres úton (*potentia mediante, manibus armatis et potentiarie*),¹⁶ a *terrarium* és az egyéb tartozások lefizetése nélkül, a *licentia* hiányában vitték el (*non petita licentia, nec iusto suo terrario deposito aliisque debitis suis persolvendis minime persolutis*).¹⁷

Máskor – igaz nem túl gyakori az ilyen eset – azt is hangsúlyozzák, hogy a költözés vagy elhurcolás éjnek idején (*in noctis silentio*) ment végbe, ami további súlyosbító tényező volt és a költözés jogszerűségét eleve megkérdőjelezte. Mint láthattuk, már a legkorábbi hospes kiváltságokban szerepel olykor az a kikötés, amely szerint a lakóhelyet csak nappal lehetett elhagyni. 1450-ben Szatmár megye intézkedik ilyen ügyben,

¹⁴ Az ezzel kapcsolatos jogszabályok tömör összefoglalása: GULYÁS, 2011, 141–144.; A Zsigmond-kori dekrétumokra: GULYÁS, 2014a.

¹⁵ DL 55719.

¹⁶ DL 14934, DL 55719.

¹⁷ Az idézet 1455-ből származik, amikor az Olnodi Cudarok devecseri jobbágját, Zaaz Tamást Kiskállói János név szerint megnevezett három familiárisa kállói és orosz jobbágyaik segítségével erőszakkal elköltöztette, pontosan meg nem nevezett birtokára. A király felszólítja az egní káptalant, hogy a királyi emberekkel szálljanak ki a helyszínre és tartsanak vizsgálatot az ügyben. DL 14934. Lásd még például a feltételrendszer teljes megfogalmazására: DL 55762, DL 16430, DL 30061. stb.

amelyben Bátori István fia András vitet egy jobbágyot ilyen módon Bátorba.¹⁸ Az elhurcolásban a legtöbbször a jobbágy új lakóhelyének parasztsága vett részt a földesúr familiárisainak irányításával.¹⁹

Arra nézve, hogy a költözőnek az ilyenkor fizetendő dolgok mellett még további tartozásai is vannak a földesúr felé, szintén vannak konkrét adataink. Az Aranyas birtokról 1466-ban Olnodi Cudar Jakab által a kötelezettségek teljesítése nélkül elhurcoltatott Medvesi György, Koncz Osvát jobbágya például 20 aranyforinttal tartozott urának, amit az szintén nem kapott vissza.²⁰ Gyanús, hogy a költöztetés az urának a tartozást kifizetni nem akaró jobbágy kifejezett kívánságának megfelelően ment végbe.

Pálóci László országbíró 1469. évi, a leleszi konventnek küldött parancslevele alapján kifejezetten érdekes körülmények között történt az elhurcolás: Olnodi Cudar Jakab elzálogosította bizonyos gúti és bélteki birtokrészeit Kállói Andrásnak és Péternek – a néhai Kállói János fiainak –, majd később a részeket visszaváltotta. A Kállói testvéreket ez a dolog váratlanul és sérelmesen érinthette, mivel ezután több hatalmaskodást is elkövettek az említett porciókon élő, zálogban korábban náluk lévő jobbágyok ellen: többet közülük elfogtak, illetve nagyobb összeg kifizetésére kényszerítettek, továbbá jó néhány jobbágyot – a pénzzel sem lévén elégedettek – a településeken belül saját birtokrészeikre költöztettek át erőszakos úton.²¹

Az üresen álló jobbágytelkek benépesítésének volt egy sokkal kreatívabb módszere is, mégpedig a költözésre kényszerítés.²² A birtokosok sok esetben olyan helyzetbe próbálták hozni a jobbágyot, hogy maga volt kénytelen úgy dönteni, hogy elköltözik.

II. Ulászló 1498. évi, a leleszi konventnek címzett parancslevele alapján az ekkor már elhunyt Bátori András 1495-ben erőszakos úton növelte Bátorban fekvő birtokai népességét. Bátori udvarbírája, Komoróci Kis Péter ugyanis egyszerűen lefoglalta a Bátori Miklós birtokrészén élő egyik jobbágy, Poroznay Gergely minden javát és azt ura birtokára vitette. A javakat pedig addig nem adták vissza neki, amíg az kényszerből és így a jobbágyköltözés feltételeinek teljesítése nélkül végül András bátori birtokrészére nem költözött.²³

¹⁸ DL 39574. Természetesen sem az engedély megszerzése, sem a tartozások – többek között a két forintnyi census – kifizetése nem történt meg.

¹⁹ A parasztság középkori hatalmaskodásokban játszott szerepe közismert. Az új lakóhely parasztsága költöztet példának okáért 1466-ban a szabolcsi Aranyasról Pályiba (DL 16429), vagy 1462-ben Dersről Semjénbe (DL 55719) egy jobbágyot.

²⁰ A már említett DL 16429. Az oklevél Olnodi Cudar Jakab által végrehajtott két elhurcolás mellett további hatalmaskodásokat is rögzít.

²¹ „Ibique super populos et iobagiones dicti exponentis viginti quatuor florenos auri puri recipi fecissent his minime contentus de prescriptis possessionibus Gwth quatuor iobagiones, de Belthewk septem similiter iobagiones eiusdem exponentis absque omni via iuris asportari ad portionem suam in eiusdem possessionibus habitam abduci fecissent” stb. DL 55873. Fennmaradt a leleszi konvent 1469. évi átírásának 19. századi hiteles másolatában.

²² Lásd erre SZÉKELY, 1953, 147.

²³ „in anno cuius iam tertia vel citra instaret revolutio preteritum vivente magnifico quondam Andrea de Bathor, nobilis Petrus parvus de Komorocz provisor curie eiusdem per eum tunc in domo sua in oppido Bathor constitutus de commissione eiusdem condam Andree de Bathor domini sui universas res et bona cuiusdam Gregorii Paranzay dicti iobagionis ipsius exponentis in portione eiusdem possessionaria in dicto oppido Bathor... recepisset et abstulisset et interim eidem non restituisset donec et quosque idem Gregorius Paranzay contra antiquam consuetudinem dicti regni nostri Hungarie non obtenta licentia neque debitis suis persolutis ad portionem... prefati condam Andree de Bathor in iam fato oppido Bathor habitam se transtulisset moraturi” stb. A fiai azóta sem bocsátották még vissza a jobbágyot. DL 30061.

András kedvelhette ezt a jobbágyszerzési módszert: egy másik alkalommal szintén az udvarbírója révén az ugyanott élő Sebestyént is elfogatta, és esküt vett rajta, hogy egyrészt az 40 forintot fizet majd neki, másrészt a birtokára költözik. A jobbágyot ezután jogellenesen át is telepítette javaival együtt a saját birtokrészére.²⁴ Kettejüket a panasz szerint pedig a fiai azóta sem bocsátották még vissza eredeti lakóhelyükre.

Ezzel a nem túl elegáns megoldással több nagybirtokos is szívesen élt, sokszor egyértelműen arra törekedve, hogy kifejezetten jómódú jobbágyokat költöztessenek birtokukra. Ennek ellenére sem tekinthető általánosnak az a gazdagság, amely egy szabolcsi jobbággal kapcsolatosan megfigyelhető. 1469-ben Pálóci László országbíró parancsára a leleszi konvent tart vizsgálatot abban az ügyben, amely során Kállói Lökös János és fia, szintén János egy jobbágyát, a Szabolcs megyei Byr possessioban élő Oláh Miklóst úgy kényszerítette Kállói János fia Péter a saját birtokára, hogy juhait elhajtatta. Nem volt az ügygel kis munka, ugyanis 600 juhból álló nyájáról volt szó.²⁵

A kényszer nem csak egy településre történő beköltözésben, hanem egy lakóhely elhagyásában is szerepet játszhatott. Ha a jobbágy úgy találta, hogy eddigi uránál nem érezheti magát biztonságban, akkor új urat választott magának, és lakóhelyét jogszerűen vagy – amennyiben az úr a költözést ellenezte – szökéssel próbálta meg elhagyni.

Így tett például 1418-ban a szabolcsi Perkedén Szakolyi György fia János egy jobbágya, Ferton dictus Péter is, aki Perkedi Imre fenyegetőzései miatt költözött el a birtokról.²⁶ 1475 novemberében Csaholyi Pál és fia, Ilmre panaszolja, hogy Csaholyi László társaival a szatmári Megyeren lakó jobbágyukat, Toth Kelement feleségével együtt úgy megverték, hogy az félelmében elköltözött a faluból.²⁷ 1502-ben Kállói János egy simai jobbágyát, Varjas Pétert azzal vádolták meg, hogy tűzzel és méreggel (*ignis consummatione et incensione, ac intoxicatione!*) ura életére tör, ezért jobbnak látta, ha Dorogon vesz magának házat és ott telepedik le.²⁸ Az említett példákban a költözés nyilván jogszerűen történhetett, hiszen a citált oklevelekben a telek elhagyásának módjára nem, csupán a tényre és az azt kiváltó okokra nézve olvasható panasz.

Szökésre amúgy is – megint csak az országos helyzetnek megfelelően – kifejezetten kevés adatunk ismert. A jogtalanul távozni szándékozó paraszt a legtöbb esetben minden bizonnyal a választott úr segítségét kérte a költözéshez, és így ezek az esetek már elhurcolásként tűnnek fel az oklevelekben. Azért erre is van néhány példa. 1421-ben Kállói Lökös Miklós három jobbágya: János, Ágoston és Máté szökik el az

²⁴ Uo.: „in anno cuius iam secunda vel citra instaret revolutio preteritum... Sebastianum similiter iobagionem dicti exponentis... per predictum Petrum parvum captivari captumque tamdiu conservari quousque ipsum strictissimum iuramento sub vinculo quadraginta florenis auri ad id coegisset, ut idem ad portionem suam possessionariam... se transferret moraturi.” stb.

²⁵ A nyáj gyanúsan nagy, de az oklevél így fogalmaz. A hatalmaskodásban részt vevő jobbágyok „sexingentos oves eiusdem Nicolai Olah iobagionis eorundem exponentis in possessione Byr commorantis... abstulissent”. DL 55889.

²⁶ ZsO VI. 1519. sz.

²⁷ DL 45629. Szatmár megye vizsgálatot tartott az ügyben és decemberben jelentette a királynak, hogy a vádak valóban megállnak.

²⁸ DL 75490. Újkori másolatból.

Ibrányiak birtokára; 1436-ban szintén Miklósnak egy kállói jobbágya Böszörménybe; 1452-ben szintén a Kállóiakhoz tartozó Panyoláról és Kérről szöknek el parasztok, igaz, utóbb kiderült, hogy a kéri jobbágyság végül is teljesítették a feltételeket.²⁹

Az elhurcolás mellett a jogtalan visszatartás okozott még sokszor problémát.³⁰ Ha a földesúr ellenezte a költözés feltételeinek eleget tevő jobbágyság távozását, akkor kétféle módon is akadályozhatta a telek elhagyását. A kettő közül a súlyosabb megoldás az volt, hogy fegyveres erőszakkal, a jobbágyság fogságba vetésével, esetleg javainak lefoglalásával próbálta elérni, hogy a paraszt ne hagyja el lakóhelyét. Kifejezetten sok hasonló adatunk van például Sáros megyéből, ahol a nemesség az Eperjesre költözni akaró parasztságot akadályozta ilyen módon a költözésben, aminek eredményeképpen a város a 15. században tucatnyával indította a pereket a földesurak ellen.³¹

A vizsgált térségben is több ilyen eset rekonstruálható. 1422-ben Szatmár megye oklevele szerint Szováti Tamás özvegye nem engedte Rezege faluba költözni Karaz Jakab nevű endrédi jobbágyságát, holott az a terragiumot a szatmári megyei ember előtt már letette, és mikor Rezegei György el akarta költöztetni, endrédi jobbágyságával még a megyei emberre is rátámadt.³² Az adat azért is fontos, mert ez az egyik legkorábbi információ arra nézve, hogy a terragium letétele a megye képviselője előtt történik (*dictum terragium suum coram nostro homine... deposuisset*). 1461-ben Szatmár megye egy vizsgálat során megállapította, hogy Derzsi Kántor Gergely a termés lefoglalásával próbálta visszatartani a Kállói Lökös János által jogszerűen elköltöztetett és a terragiumot is kifizető Byro Balázs nevű jobbágyságát.³³ 1470-ben I. Mátyás a járszói konventet utasította, hogy tartson vizsgálatot abban az ügyben, melyben Csicseri Orosz János az ungi Újfaluból költözni akaró Thoth Györgytől – aki a terragiumot lefizetve és a szabadságot elnyerve Ruskán akart letelepedni – minden javát elvette.³⁴ 1474-ben Kállói Lökös János ver bilincsbe egy jogszerűen, a földbért lefizető, Hadházra költözni akaró jobbágyságot.³⁵

A másik, ennél sokkalta furfangosabb megoldás az volt, hogy különféle ürügyekre – főképp tartozások ki nem fizetésére – hivatkozva jogtalanul kiáltotta ki a költözést és a licentiát sem adta meg jobbágyságának. Az idő ilyen módon történő, obstruktív húzásával bizonyosan számos esetben sikerült a jobbágyság elköltözését megakadályozni. Nem véletlen, hogy az államhatalom már a Zsigmond-kortól kezdve rendszeresen intézkedik ilyen ügyekben, és dekretális formában próbálja a fizetési határidőt reális

²⁹ DL 54163, DL 55035, DL 55036, DL 55519.

³⁰ A jogtalan visszatartás első alkalommal 1391-ben, majd ennél jóval részletesebben 1397-ben kerül szankcionálásra. ZsO I. 2003. sz. és DRH I. 154.

³¹ GULYÁS, 2011, 145–148.

³² DL 72410. Az oklevél többször említi, hogy a jobbágyság a király korábbi oklevele és parancsa („iuxta litterarum preteritum domini nostri Regis” és „ad mandatum domini nostri Regis”), valamint az ország szokásjogának megfelelő módon („legitime et ordine secundum Regni consuetudinem”) akart elköltözni a terragium letétele („post terragium depositionis”) után.

³³ DL 55700. Habár a jobbágyság „idem Gregorius pacifice transire permisisset et solitum terragium levasset more consueto... fruges vero eiusdem retenuisset”.

³⁴ DL 17023. Csicseri Orosz János Thoth Györgytől „qui iusto terragio deposito obtentaque licentia iuxta Regni Hungarie predicti consuetudinem de de prefata possessione Wyfalw in memoratam possessionem Rwska abire voluisset moraturi universas res, puta fruges, pecudes et pecora ac quelibet bona eiusdem recepisset et quo sue placuisset voluntati fecisset potentia mediante”.

³⁵ DL 55974.

keretek között tartani. Ez azonban nem csak a tartozások behajtására, hanem a jobbágy jogos fizetnivalóira is vonatkozott.³⁶

A költözési jog megsértése miatt a király parancslevelek segítségével próbált rendet tenni. 1436 márciusában Zsigmond megparancsolta, hogy senki ne akadályozza a jobbágyokat abban a jogukban, hogy az engedélyt elnyerve és a terragiumot lefizetve a Kállóiak birtokaira költözzenek.³⁷ Ezzel nyilván összefüggésben néhány nappal később a Bátoriak egy Tibald nevű jobbágya ügyében ad ki oklevelet a megye: a paraszt ugyanis megfizette a terragiumot és ura ezt elfogadta, de mégis 20 aranyforintot akart rajta behajtani. A panaszt egyébként Kállai Lökös Miklós tette, akinek a birtokára a jobbágy költözni akart.³⁸

Máskor nem volt szükség királyi beavatkozásra, mert a felek valamilyen módon megállapodtak az ügy rendezéséről. Figyelemre méltó és kételyeket ébreszt a királyi dekrétumok tekintélyével szemben az a tény, hogy a költözés ügyét néha egyéni úton próbálta rendezni a két földesúr. Több ilyen oklevél ismert az ország távolabbi pontjairól is. Ezek sokszor birtokfelosztás kapcsán, máskor pedig egyéb hatalmaskodásokkal összefüggésben keletkeztek.

1456-ban Monaki János és Dobi László köt megegyezést, utóbbi ugyanis kinyilvánítja, hogy a feltételek teljesítése esetén megengedi majd jobbágyainak, hogy azok Monaki Jánoshoz és testvéreihez költözzenek.³⁹ 1506-ban Szabolcs megye előtt fogott bírák segítségével Kállói Lökös János özvegye, Orsolya és Kállói András fia János kölcsönös és folyamatos hatalmaskodások után kiegyeztek egymással, s egyúttal jobbágyaik költözési szabadságáról is megállapodtak.⁴⁰ Ennél is érdekesebb a váradi káptalan 1452. évi oklevelében szereplő ügy: ebben Endrédi Zovárd fia András fia István a Bihar megyei Királyi birtokon álló 24 üres telkét és más javait elzalogosította Dengelegi Bernátnak. István megígéri, hogy ha a zálogbavevő a telkekre jobbágyokat költöztetne, és nem akarja azokkal együtt visszaadni a telkeket, szabadon elköltöztetheti őket máshová.⁴¹ Ez kérdésessé teszi a szabad költözési jog valós érvényesülését, hiszen, ha az úr nem akarja a jobbágyokat visszaadni, de a jobbágy esetleg mégis maradni szeretne, akkor máris korlátozzák a lakóhely megválasztásának jogában.

A király vagy a földesúr egy település benépesítését különféle kedvezményekkel, így például adóelengedéssel és egyúttal a birtokra költözőnek nyújtott védelemmel tudta elérni.⁴² Alapvetően úgy tűnik, hogy főleg a nagybirtokon a rendszeren előírt

36 1397-től fogva a földesúr a bírságot 30 napon belül köteles behajtani a költözni akaró jobbágytól, a collectát és a tartozásokat 15 napon belül. Ha ez nem történik meg, követelése érvényét veszti. ZsO I. 2003. sz. Az ugyanazon évi, temesvári országgyűlés rendelkezése szerint azonban a jobbágy is köteles 15 napon belül kifizetni a tartozásait. DRH I. 173. A rendelkezés s Zsigmond-korban újra és újra megjelenik a dekrétumokban.

37 „Idcirco... mandamus, quatenus habita presentium notitia omnes tales vestros iobagiones et iobagionalis conditionis homines, qui ut prefertur obtentis licentiis depositisque eorum iustis terragiis et aliis debitis legitime persolutis de vestris possessionibus... ad possessiones prefatorum Iohannis et Laurentii de Kallow se transferre voluerint moraturos... libere recedere et abire permittatis contradictione et difficultate absque omni.” DL 55015.

38 DL 55018.

39 „omnes et singulos iobagiones... de possessione nostra ad vestrarum possessiones transire voluerint, asque (!) omni perturbatione et molestatione... permittimus. DL 15097.

40 DL 74748.

41 DL 38305.

42 SZABÓ, 1966.,106–108.

földesúri adót nem minden esetben szedték be, és ezzel a jobbágyságot sok esetben sikerrel szívták el a kisebb birtokosok falvaiból. Több mint 80 évvel az 1351. évi dekrétum ezzel kapcsolatos rendelkezése után így hallhatunk arról, hogy bizonyos szabolcsi nemesek nem szedik be jobbágyaiktól a gabona- és borkilencedet. Albert király 1438-ban fölszólította a megyét, hogy ha ez igaz, akkor az ispán a dekrétum értelmében a király számára hajtsa be azt az érintett birtokokon.⁴³ Az adott településre beköltözést szolgálta ugyanakkor az a rendelkezés, amely során 1462-ben I. Mátyás a Kállóiak Sima prédiúrára költöző minden hospesnek teljes mentességet adott a királyi adók alól.⁴⁴

1442-ben Kistótfalu lakókkal történő benépesítése érdekében Mórighidai Móric Nagybánya város – az oklevélben részletezett – kiváltságait adja. A privilégium emellett egyrészt összefoglalja a településről való elköltözés és beköltözés legfontosabb – az országos jogszokással megegyező – szabályait, másrészt, kimondja, hogy a pusztahelyre házat építő betelepülők 12, a kiürült telekre költözők 3 évnyi adómentességet kapnak.⁴⁵

Az egyik legfontosabb folyamat, mégpedig a megye szerepének a költözés felügyeletével kapcsolatosan történő megerősödése is jól végigkövethető a Felső-Tisza-vidék középkori forrásanyagán. Az első általam ismert ilyen adat a 14–15. század fordulójáról származik. 1400-ban egy elhurcolt jobbágy ügyében Zsigmond már Bereg megye eljárását kérte. Az ország más területein is ekkoriban terjedhetett el ez a gyakorlat: 1414-ben a király Zemplén megyét szólította fel egy költözési ügyben történő vizsgálatra. Ugyanabban az évben Bereg megye előtt teszik le az esküt, hogy egy jobbágyot az engedély elnyerése után költöztettek el.⁴⁶

Nem ismertek az előzmények, de már 1411-ben van adat arra, hogy a jobbágyot a megye kéri ki az úrtól. A megye Gyulai Márton fia Péter jobbágya, Péter érdekében járt el, aki Semjéni Lökös fia Miklós birtokára akart költözni. A kikérés a megye pécsettjével történik, s noha a földesúr ígéretet tett rá, hogy ezt nem fogja akadályozni, a jobbágy javait végül mégis lefoglalta.⁴⁷

1418-ban Zsigmond felszólította Szabolcs megyét, hogy a Kállói Lökös fia Miklós birtokáról Kállói János birtokára szökött jobbágyokat a földesúr visszatartja, ezért a megye, ha kell, akár bírság kivetésével is ráveheti Jánost a jobbágyok visszaadására.⁴⁸

A Zsigmond-korban meginduló fejlődés során a megye – pontosabban a szolgabírák – lassan és fokozatosan egyre inkább átvette a költözéssel kapcsolatos perek lefolytatásának feladatát más, országos jogi szervektől. Ennek első jele Zsigmond 1391. évi rendelkezése, miszerint a jobbágy indokolatlan visszatartása esetén a választott új földesúr mellett jelen lévő egy vagy két szolgabíró vizsgálta ki az ki az ügyet és

⁴³ DL 38106.

⁴⁴ „universos populos et iobagiones qui ad predium ipsorum Syma vocatum... morandi causa condescendere et in eodem habitare voluerint, eosdem a solutione quorumlibet, censuum, datiorum, collectarum ac taxarum nostrarum, tam ordinariarum, quam extraordinariarum, item contributionum, lucricamere nostre et alia quavis solutione... exonerandas” stb. DL 55729.

⁴⁵ DL 13675.

⁴⁶ ZSO II. 593. sz., ZSO IV. 1618. sz., ZSO IV. 2596. sz.

⁴⁷ ZSO III. 79. sz.

⁴⁸ ZSO VI. 1792.

rótta ki – amennyiben a visszatartás vádja megállt – a 10 márkányi bírságot a jobbágy visszatartójára.⁴⁹ A megye egyre szélesebb térnyerése az ilyen ügyekben való közreműködésben 15. század folyamán is kitartott. A tendencia az általam vizsgált néhány megye forrásanyaga alapján is jól érzékelhető.⁵⁰ A fejlődés betetőzését az 1504. évi 16. tc. jelentette, amely szerint a jobbágy törvényes elköltözésének folyamatát ezentúl mindig a megye előtt kell megindítani.⁵¹

A földesurak számára, mint láthattuk, a jobbágyköltözés sok esetben a birtokok fejlesztésének egyik fontos eszköze volt, amit békés (adómentesség ígérete) vagy erőszakos (jogtalan visszatartás, elhurcolás) eszközökkel is meg lehetett valósítani. Nehezebben megválaszolható viszont, hogy vajon maga a jobbágy hogyan tekintett a jobbágyköltözésre, hiszen ahogy azt említettük, a parasztság békés úton történő, spontán költözésére alig-alig van adat. Logikusan hangzik, hogy abban a kérdésben, hogy a migráns honnan-hová költözik alapvető szerepet játszott a települések fejlettsége, azaz a jobbágyság a jelentéktelenebb helyekről a jobb életfeltételeket biztosító, fejlettebb településekre igyekezett, ahol megélhetést, jobb gazdasági érvényesülési lehetőségeket, valamint a mezővárosok és városok esetében különféle, az életet megkönnyítő privilégiumokat remélhetett. Ebből a szempontból leginkább a mezővárosok lehettek a legnépszerűbb célpontok, amelyek az általános vélemény szerint a népesség fluktuációjá szempontjából még a civitasokat is megelőzték.⁵²

A fentiekből következik, hogy a költözés iránya összefüggésben állhat a városfejlődéssel, a települések közötti fejlődésbeli különbségekkel. Ezt igazolja, hogy úgy látszik, a városfejlődés és az egyes lakóhelyeken megjelenő migránsok aránya (akiket a helynévből képzett személynevek segítségével lehet elsősorban kimutatni) logikus összefüggést mutat: minél fejlettebb a település, annál nagyobb hányadot tesznek ki a lakosság körében a máshonnan beköltözők.⁵³ Egyébként vizsgált térségünkben is több adat van arra nézve, hogy a parasztság mezővárosokba kíván költözni.⁵⁴ A másik felvethető logikus magyarázat, hogy a jobbágy a kisbirtokról főleg a kedvezményeket és védelmet kínáló nagybirtokra igyekezett. A gondolat megfontolandó, de véleményem szerint ez is összefüggésben áll a településfejlődés kérdésével, hiszen a fonto-

⁴⁹ GULYÁS, 2014a, 246. ZSO I: 2003. sz.

⁵⁰ Az térséghez kapcsolódó, a megye felügyeletéről tanúskodó, eddig még nem említett oklevelek jelzetei időrendben a következők: DL 54257, DL 72410, DL 54395, DL 72416, DL 54516, DL 55015, DL 55035, DL 55036, DL 38106, DL 39573, DL 39574, DL 55519, DL 88355, DL 55700, DL 55719, DL 55899, DL 55762, DL 55764, 5 DL 5899, DL 45629, DL 75490, DL 74748, DL 64574, DL 55764.

⁵¹ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Az 1000–1526. évi törvények. Budapest, 1899. 680.

⁵² BÁCSKAI VERA: Magyar mezővárosok a 15. században. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 37.) Budapest, 1965. 32.

⁵³ Ha a településeken élő beköltözők arányát összevetjük a Kubinyi András által kidolgozott, a városfejlődés vizsgálatára használható centralitási pontrendszer eredményeivel, akkor meglepően logikus összefüggések rajzolódnak ki. A központi helyekre és a centralitási pontrendszerre összefoglalóan lásd KUBINYI ANDRÁS: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-alföldi Évszázadok 14.) Szeged, 2000. A városfejlődés és a migráció közötti összefüggésre: GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti szemlélynévtan tükrében. I. Szemlélynévadás és migráció. Névtani Értesítő, 2014. 43–62. Lásd erre leginkább az 55. és 56. oldal táblázatait!

⁵⁴ Debrecenbe ZsO II. 5475. sz. (1407); Debrecenbe DL 54395 (1424), Derzs-Bátor DL 39563 (1445); Derzs-Bátor DL 39574 (1450); Ardó-Szóllós DL 70929 (1466); Semjén-Debrecen: DL 45555 (1474) stb.

sabb mezővárosok köztudottan nagyrészt jelentős bárói familiák kezében voltak a középkor utolsó századában.⁵⁵

Az utolsó lényeges kérdés, a jobbágyköltözés természetföldrajzi hátterével kapcsolatos. Vajon mekkora távolságon belül történtek a költözések, illetve elhurcolások? Ha a térség adatait nézzük, azon belül is csak a dolgozatban hivatkozott ügyeket, és a két település közötti, az egyszerűség kedvéért légvonalban mért távolságot, akkor a következő eredményeket kapjuk:

Kiindulási település	Céltelepülés	Távolság légvonalban (km)
Ibrány	Rakamaz	18,9
Aranyas	Pályi	23
Derzs	Semjén	18,2
Sima	Dorog	13
Kálló	Böszörmény	34
Endréd	Rezege	10
Újfalu	Ruszka	11
Kálló	Hadház	26
Átlagos távolság		19,2

Az eredmény összhangban van a Bács és Bodrog megyében a jobbágyi migráció terén tapasztalt, nagyjából 20–30 kilométeres átlagos költözési távolsággal, azaz ez sem cáfolja meg azt az állítást, hogy a jobbágyság a legtöbb esetben csupán lokális szinten költözködött.⁵⁶ Persze van arra is példa, hogy ennél jóval távolabb fekvő települést választ magának, de az minden esetben országos jelentőséggel bíró civitas volt.

A középkorvégi jobbágyköltözés sajátosságairól a Felső-Tisza vidékről származó okleveles adatok alapján felvázolt kép nem több, mint problémafelvetés; a szokásjog használatának, a költözési motivációnak, a megye szerepének, a törvénykezés és a gyakorlat kapcsolatának, de leginkább a nemesi birtokkal, a nemesi birtokpolitikával való összefüggéseknek a pontosabb megismeréséhez országos anyaggyűjtés szükséges.

⁵⁵ A 2014 novemberében az 1514-es események fél évezredes évfordulója kapcsán megrendezett nyíregyházi konferencián több kolléga is felvetette a kisbirtok-nagybirtok kérdését és szerepét a jobbágyköltözés irányában. A frappáns felvetés igazolása további vizsgálatokat igényel.

⁵⁶ GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. Helynévtörténeti Tanulmányok, 2011. 175–195; 190–192.